

ALEXANDRU CEL MARE SAU AHILE ? O STATUETĂ DIN BRONZ DE LA POROLISSUM REINTERPRETATĂ.

Sorin BULZAN

Spre finalul unui articol publicat cu aproape zece ani în urmă¹ constatam că în epoca romană, în diferite locuri din partea orientală a imperiului, exista un cult al lui Alexandru zeificat,² lăsând deschis răspunsul la întrebarea dacă modelul statuetei din capitala Daciei publicate cu acea ocazie provenea sau nu din zona orientală a imperiului cu moșteniri elenistice binecunoscute și dacă nu cumva, departe de a-și fi pierdut semnificația iconografică, câteva sute de ani mai târziu, devenind un Hercules oarecare, aceasta îl arăta încă pe Alexandru cel Mare. Răspunsul nu poate fi dat nici cu această ocazie, până în momentul în care alte piese din aceeași categorie nu vor fi analizate sau reanalizate în amănunt, iar influența elenistică, artistică și religioasă a ceea ce se poate numi "romanul lui Alexandru", va fi mai bine cunoscută.

Cu aceeași ocazie precizăm că datarea lui Alexandru de la Sarmizegetusa nu poate fi făcută decât general, în timpul existenței provinciei, pentru că, fiind o piesă apărută la suprafață, nu i se poate preciza contextul arheologic din care făcea parte. Într-o interesantă sinteză a aproape tuturor pieselor figurate din bronz descoperite în Dacia romană aparținând Luciei Țeposu-Marinescu și regretatului Constantin Pop era contestată atribuirea piesei iconografiei lui Alexandru cel Mare și era propusă o datare la sfârșitul secolului II – începutul secolului III, fără a se preciza argumentele pe care aceasta se sprijină.³ Dacă pentru identificarea piesei figurate de la Sarmizegetusa cu Alexandru cel Mare nu cred că există prea multe semne de întrebare, în sprijinul acesteia aflându-se o amplă analiză, în privința datării cred că autorii aveau o oarecare dreptate, dar care nu a fost argumentată. De altfel, nici alte piese din cuprinsul lucrării citate nu dispun de vreo argumentare referitoare la datarea oferită.

Ulterior aceluși studiu, cu ocazia celui de al XVIII-lea congres de bronzuri antice au fost analizate și alte statuete din bronz descoperite în Dacia. Una dintre ele este adusă acum în discuție pentru că anumite detalii par să trimită la tipurile de reprezentare ale lui Alexandru cel Mare. Deși realizată într-un stil frust provincial, schemele iconografice și pozițiile utilizate păstrează, uneori, elemente esențiale ale marilor tipuri din epoca clasică și elenistică. Acestei statuete îi lipsesc trăsăturile individualizante, dar cred că posedă unele atribute de identificare.

Probabil Alexandru, personajul este reprezentat nud, imberb, cu capul întors spre stânga (Pl. I. 1-2, 4) Statueta a fost descoperită la Porolissum, având o înălțime păstrată

¹ S. Bulzan, *Alexander as Hercules on a Small Bronze from Sarmizegetusa*, în *Acta MN* 35/1, 1998, p. 69-75.

² M. Bieber, *Alexander the Great*, în *Grece and Rome*, 12, nr. 2, 1965, p. 183-187; I. Jucker, *Ein Bildnis Alexanders des Grossen*, Munchen, 1994, p. 26, vezi și p. 25, relieful funerar de la Myra derivat din tipul Alexandru cu lance, comparat cu capul Alexander Schwarzenberg.

³ L. Țeposu-Marinescu, C. Pop, *Statuete de bronz din Dacia romană*, București 2000, p. 67 sq.

de 6,8 cm, iar capul de 1 cm. Se păstrează în Muzeul de Istorie a Transilvaniei din Cluj - Napoca cu numărul de inventar II 1149. Antebrațul stâng, mâna dreaptă și partea inferioară a picioarelor lipsesc. Se disting câteva trăsături ale feței: obraji plini, fruntea lată și bombată deasupra arcadelor, gura întredeschisă, ochii larg deschiși cu irisul punctat. Personajul privește ușor spre stânga. Buclele, destul de lungi, încadrează fața și acoperă ceafa, căzând peste gât. Pe calota craniană buclele nu sunt atât de accentuate. Aceste amănunte arată că pe capul personajului cu părul ceva mai lung trebuia să fi stat o coroană sau o diademă. Gâtul pare ușor înclinat către dreapta. Corpul este nud, dar de pe umărul stâng cade *chlamis*, petrecută pe spatehlamida, după care cade pe genunchiul stâng, îndoit și împins înainte. Brațul drept, rupt deasupra cotului, pare întins pe lângă corp iar cel stâng, ridicat în față și îndoit⁴. Corpul, reprezentat într-o volumetrie masivă, lipsită de alternanțe ale mușchilor, se sprijină pe piciorul drept.

Forma părului, fața plină, eventual prezența *chlamis*, dar mai ales poziția picioarelor, aseamănă personajul reprezentat la Porolissum cu Alexandru Rondanini (Pl. I, 3-5). Acest tip iconografic îl reprezintă pe tânărul prinț macedonean în jurul vârstei de 18 ani, urcând în carul de luptă.⁵ Părul bogat precum și buclele care îi cad pe gât sunt caracteristice reprezentărilor de tinerețe ale lui Alexandru, fiind bine detaliate, atât la Alexandru Rondanini de la München, cât și la herma Azara de la Luvru⁶ (Pl. I, 6). În ambele reprezentări se păstrează urmele diademei, astfel că frizura statuetei de la Porolissum poate fi explicată prin purtarea unei asemenea obiect. Semnificația purtării unei diademe este suficient de importantă pentru a juca aici rolul unui atribut. Uzul acestui obiect este motivat de calitatea sa ca semn distinctiv de statut care în lumea greacă, în special, dar și în cea barbară și mai târziu în cea romană, arăta că personajul avea statutul de preot sau rege, fiind folosită în diverse contexte religioase⁷. Cel mai important element care aseamănă statueta de la Cluj cu cea de München este schema rezultată din poziția corpului imperativ condiționată de ridicarea piciorului stâng.

Identificarea lui Alexandru Rondanini cu Alexandru cel Mare nu întrunește însă majoritatea opiniilor pentru că din ce în ce mai mulți autori preferă să vadă în statuia de la München o reprezentare a lui Ahile⁸. În fapt, așa cum sublinia recent R. Wünsche, este foarte dificil de făcut deosebirea între reprezentările lui Ahile și cele ale lui Alexandru, atâta vreme cât regele însuși a preluat, încă din perioada tinereții, atribute specifice eroului homeric, așa cum sunt șuvițele de păr de deasupra frunții, *anastole*. Cum brațele personajului imberb sunt rupte este imposibil de stabilit prin atributele diferențiatorie care anume dintre aceste două personaje s-a dorit figurat în această reprezentare⁹. Prezența diademei nu este, din păcate, un element definitoriu în acest caz. Stilistic, cu toate că trăsăturile, atâtea câte au putut fi redată la o asemenea dimensiune, trădează un ideal de frumusețe, acesta conduce cu greu spre idealul athletic reprezentat de Alexandru cu lance ori cu așa numitul Alexandru de la Adge¹⁰. Totuși, ele sunt mai asemănătoare cu acesta din

⁴ C. Pop, *Statuete romane din bronz din Transilvania*, în *ActaMN* 17, 1980, p. 109-110, nr. 8, fig. 12; L. Marinescu 1992, p. 295, nr. 4 b, fig. 4b; *Țeposu-Marinescu, Pop 2000*, p. 117, nr. 145, Pl. 73; L. Petculescu (ed.), *Antiques Bronzes in Romania*, Bucharest, 2003, p.121, nr. 114, s.v. Constantin Pop.

⁵ E. Schwarzenberg, *Zum Alexander Rondanini oder Winckelmann*, în *Wandlungen, Festschrift E. Homann-Wedeking*, 1975, p. 163, sqq, *apud* Jucker *op. cit.*, p. 17; M. Bieber, *Alexander the Great*, în *Grece and Rome*, 12, nr. 2, 1965, p. 183; T. Hölscher, *Ideal und Wirklichkeit in den Bildnissen Alexanders des Großen*, Heidelberg, 1971, p. 25, 49

⁶ vezi Holscher, *op. cit.*, p. 25-31, taf. 2, 3, 4. Tipul a fost atribuit lui Leochares care l-a închipuit pe Alexandru asemănător lui Apollo Belvedere. Părul lung este, așa cum am amintit mai sus, atributul frumuseții eroice, diferită de cea athletică, a cărei caracteristică este părul tăiat scurt.

⁷ Pentru discuția diademelor vezi R. R. Smith, *Hellenistic Royal Portraits*, Oxford, 1988, p. 34-38; C. Rolley, *Une couronne et un diadème sur la tête d'Alexandre* în *Akten der 9. Tagung über antike Bronzen, Wien 21-25 april 1986* (1988), (în continuare abrevierea *CongrWien* pentru acest congres de bronzuri), p. 93.

⁸ R. Wünsche, *Ein Bildnis von Alexander dem Großen*, München, 2006, p. 27-30, cu n. 25.

⁹ Pentru reprezentările lui Ahile vezi A. Kossatz-Deissmann, *LIMC* I.1, 1981, p. 37-200, s.v. *Achilleus*.

¹⁰ W. Wohlmayr, *Bronzejüngling von Adge*, în *CongrWien*, p. 95-99.

urmă prin masivitatea corpului și fața, specifică, după Claude Rolley, reprezentărilor târzii, dar și prin prezența hlamidei, pornind de pe umărul stâng. Această masivitate a corpului, în special în zona abdominală, este specifică și lui Alexandru Rondanini.

Cu *chlamis* pe umărul stâng, căzând apoi pe spate și petrecută peste cot, regele macedonean este reprezentat printr-o statueta de la Priene ale cărei trăsături sunt asemănătoare lui Alexandru Rondanini, apropiată și de o statueta de la Alexandria¹¹. Modalitatea în care este conceput drapajul hlamidei petrecut peste piciorul stâng, îndoit în față, trimite însă și spre tipul reprezentat în scena întâlnirii între Achile și Skyros figurată pe un mozaic de la Tipasa, datat în secolul al IV p. Chr.¹² O schemă asemănătoare apare în decorația sarcofagelor atice care încep să fie utilizate la Roma începând cu mijlocul sau a doua jumătate a secolului II p. Chr. Între acestea, asemănător și ca poziție a brațelor este un relief de sarcofag păstrat la Muzeul Luvru din Paris în care cu brațul stâng este ținut scutul figurat în sus în spatele eroului, iar cu cel drept spada¹³. O poziție asemănătoare a brațelor și a hlamidei are și Ahile figurat în contrapost pe un sarcofag aflat în Muzeul Capitolin din Roma, provenind de la Monte del Grano, unde cu brațul drept de pe lângă corp este ținut scutul așezat pe pământ¹⁴. Trebuie subliniat, totuși, că nici drapajul și nici poziția piciorului, îndoit în față, și cea a brațelor nu apar împreună în nici unul din exemplele oferite. Poziția mâinilor ar trebui să fie asemănătoare unui Ahile identificat într-o statuie derivată din modelele policletiene de atleți¹⁵. Probabil că statueta de la Porolissum nu avea nici un atribut precum scutul și spada în cazul lui Ahile, ori chiar Alexandru cu atribute de felul celor presupuse pentru tipul Rondanini ci, mai degrabă, era lipsit de orice fel de elemente de identificare pentru că nici spatele, nici piciorul piesei nu arată că aceasta ar fi avut un obiect lipit de corp. Singura variantă posibilă putea să fi fost prezența unei măciuci ținută în mâna stângă ridicată. Din acest motiv, nu cred că a existat vreun element de sprijin al poziției precum un scut ahilean sau trofeul lui Alexandru-Ahile Rondanini. Echilibrul era asigurat de elementul care sprijinea piciorul îndoit și de suportul pe care se afla așezată statueta.

Dificultatea de atribuire a acestei statuete lui Alexandru de tip Rondanini sau unui Ahile asemănător cu modelul munchenez este explicabilă, chiar mai mult decât în cazul unui Hercules de la Sarmizegetusa, prin faptul că nu se prea cunosc copii elenistice sau romane ale vreunui Alexandru de tipul celui din capitala Bavariei. În ultimă instanță, doar proprietarii epocii romane provinciale au știut clar pe cine au găzduit în propriul Iarariu, dar cu toate acestea mai putem adăuga un ultim element pentru o atribuire, anume colanul de la gât cu care este posibil să fi fost înzestrat personajul, dacă nu cumva este un element tehnologic. O analogie se poate găsi doar pentru Ahile în mozaicul african de la Tipasa¹⁶.

Dacă zona din care provin piese cu atribute ale lui Alexandru cel Mare sau care îl închipuie pe acesta în epoca imperială poate fi cea greacă, așa cum el putea apărea și în Italia în timpul mai multor împărați, perioada în care acestea au putut fi difuzate în provincia Dacia putea să fi fost sfârșitul secolului al II și începutul celui următor, adică perioada Severilor. Odată cu venirea acestora la putere imaginea împăratului și a familiei imperiale pare că se adâncește în religios prin utilizarea unui limbaj și a unor reprezentări iconografice împrumutate din arsenalul cultural. Începând cu călătoria din anul 113 prin partea orientală a imperiului, Caracalla însuși s-a denumit pe sine cu epitetul *magnus*, cu posibilă trimitere la Alexandru¹⁷. În studiul său despre cultul imperial în secolul al treilea,

¹¹ Bieber, *op. cit.* p.186, fig. 14 a-b, 15 a-b.

¹² A. Kossatz-Deissmann, *LIMC* I.1 1981, s. v. *Achilleus*, p. 57 fig. 93; p. 59, fig. 117. Mozaicul se păstrează în Muzeul Național de Antichități din Alger.

¹³ *op. cit.*, p. 62, fig. 143

¹⁴ *op. cit.* p. 63, fig. 148.

¹⁵ *op.cit.* nr. 908

¹⁶ vezi n. 12.

¹⁷ M. Clauss, *Kaiser und Gott*, Stuttgart-Leipzig, 1999, p.180

R. Turcan identifica câteva fenomene de acest fel care au apărut începând cu Commodus. Pentru acestea, savantul francez folosea mai multe concepte. Primul ar fi „juxtapunerea iconografică” care înseamnă înfățișarea familiei imperiale alături de zei. Se depășeau astfel alegoriile anterioare precum Victoria care încoronează conducătorul, *Felicitas*, *Aion* sau *Roma*. Caracalla, spre exemplu, apare pe monede încoronat de Hercules și Liber Pater ca zei părintești din Lepcis Magna¹⁸. Al doilea fenomen separat de savantul francez este portretistica zeificatoare. Și aceasta este aluzivă, indirectă, fiind mai puțin o asimilare iconografică a împăraților și împărăteselor, care sunt puși în relație mai ales cu Jupiter sau Hercules. Cu alte divinități ei apar în relație doar atunci când este cultivat un domeniu specific fiecăruia, apropiat la un moment dat de gestele suveranilor în viață¹⁹. În cauză pentru acest fenomen sunt puse două procedee. Mai întâi, fizionomia împăraților cu privirea intensă orientată spre cer, în maniera elenistică a împăraților inspirați și providențiali care acționează potrivit voinței divine. Aceștia pozează în noi Alexandri și se doresc apropiați unor zei salvatori, *soter*²⁰. Al doilea procedeu este preluarea unor atribute divine. Un exemplu de portretistică zeificatoare apare pe *Arcus Argentariorum* unde Septimius Severus și Iulia Domna respiră, parcă, o atmosferă celestă. Iulia Domna este reprezentată cu caduceul, într-o scenă care a dat naștere unor discuții aprinse. Concluzia lui R. Turcan este că împărăteasa nu poate fi identificată astfel cu Ceres, ci eventual, cu o preteasă a acesteia, având în vedere apropierea monumentului de Forum Boarium²¹.

O ultimă etapă a reprezentării imperiale în raport cu divinitatea este asimilarea iconografică. Aceasta nu este o noutate inaugurată de Severi pentru că ea a existat și la împărații anteriori. Noutatea este multiplicarea lor și pentru muritorii de rând care își permiteau sarcofage somptuos decorate în care defuncții erau eroizați în mijlocul unui cortegiu alegoric sau în ipostaza unui erou mitic. Ei erau asemănați, mai degrabă decât identificați, cu eroi sau zei precum Hercules, Atlanții, Meleagros, Dionysos, Ariadna, Achilleus și Penthesilea, Fedra și Hipolytos, Venus și Adonis, Endimion și Selena. Reprezentarea imperială trebuie să fi făcut posibilă această popularizare, așa cum și arta funerară a făcut tot mai cunoscută eroizarea ca fenomen specific epocii. Nu întâmplător, începând cu Commodus, pe sarcofage se multiplică cele 12 munci²². După același autor identificarea ar fi pur plastică neimplicând divinizarea.

O statueta din Dacia care trebuie să dateze din aceeași perioadă, reprezentându-l pe Alexandru cel Mare ca Hercules se plasează în același atmosferă spirituală de la sfârșitul secolului II p. Chr, începutul secolului al treilea²³.

Cu un alt prilej vor fi repertoriate și discutate și alte bronzuri din Dacia cu schema lisippică sau elenistică care trimit spre tipuri iconografice în care antichitatea greacă și romană a înțeles să îl reprezinte pe Alexandru cel Mare și apoi pe monarhii elenistici, ori chiar pe împărații romani, începând cu Augustus.

¹⁸ R. Turcan, *Le culte imperial au III siecle*, în *ANRW* II, 16. 2, 1978, p. 1025 sq, mai departe prescurtat (*Turcan 1978*).

¹⁹ *Turcan 1978*, p. 1036 sqq.

²⁰ Pentru reprezentarea împăratului în Dacia vezi Al. Diaconescu, *Statut social și reprezentare artistică în provincia Dacia*. Cluj, 1998 (teză de doctorat).

²¹ *Turcan 1978*, p.1040.

²² *Turcan 1978*, p. 1033sq, 1046.

²³ vezi mai sus n. 1.

ALEXANDER OR ACHILLES? A BRONZE STATUETTE FROM POROLISSUM RECONSIDERED.

Summary

A small bronze from Porolissum was signaled by Constantin Pop and republished in others synthetic works and most recently, in a catalogue printed with the occasion of the XVIII-th Congress of Ancient Bronzes held at Bucharest in 2003 (see note 4 in the full text). In height of 6.8 cm, and head height 1 cm., the piece is preserved in Transylvanian National History Museum, Cluj-Napoca (Pl. I, 1-2, 4). The young man is represented nude, beardless, with head turned to the left. The body with massive volumes without interest for muscles rendering, standing on the right foot; the left one is bent forward.

Following the argumentation presented for another small bronze from Sarmizegetusa (see the note 1) the author suggests an attribution for the Porolissum statuette taking into account the resemblance with Alexander Rondanini's marble statue from Munich. Hairstyle with curled thick hair falling back on the neck wearing a diadem and figure are close to the representation of young Alexander like Alexander Rondanini and Azara Herm. Also the body position with left leg bent forward has clear affinities with Alexander Rondanini, but reversed.

The main question remains the attribution of the so called Alexander Rondanini from Munich whose identification was in debate between the authors who recognize Alexander the Great and those which argue the hypothesis of Achilles (see note 8). Throughout this question both hypothesis are analyzed. For the Alexander the Great pledged the resemblance between the heroic type of Alexander with long hair and Achilles, with a lot of replicas in the Hellenistic and Roman time and for the Homeric hero the position of the left leg and wearing the *chlamis*. In fact, the separation is quite impossible in this moment because the knowledge of Alexander the Great's representation in the Rondanini type is not so developed.

For the dating of the piece is proposed the commodian – severian period because of the spreading of heroic representations for funeral purposes, also in the provincial medium.

As soon as possible, a full English text and a more extended discussion will be offered.

1.

3.

2.

4.

5.

6.

Pl. I. 1-2, 4 - Statueta de la Porolissum (MNIT, Cluj);
 3, 5 Alexandru-Ahile Rondanini (Staatliche Antiken-sammlungen und Glyptothek Munchen);
 6. Alexandru, Herma Azara (Muz. Luvru, Paris).

Pl. I. 1-2, 4 - Porolissum Statuette; 3, 5 - Alexander-Achilleus Rondanini;
 6 - Alexander, Azara Herm.